

Ultima reședință obișnuită

Last Habitual Residence

Aniela Flavia Ticău-Suditu¹

Rezumat: Acest articol analizează caracteristicile și implicațiile teoretice și practice specifice noțiunilor de ultim domiciliu sau de ultimă reședință obișnuită a decedatului, în contextul Regulamentului European Succesoral nr. 650/2012. Articolul prezintă într-o manieră analitică metodele actuale de stabilire a ultimului domiciliu sau a ultimei reședințe obișnuite, observând consecințele practice din perspectiva legislației internaționale. Ca atare, în lucrare se analizează statutul juridic al ultimei reședințe obișnuite, ca element de legătură care permite alegerea legii aplicabile succesiunii, respectiv a jurisdicției. Scopul principal al lucrării implică studiul noțiunilor enumerate mai sus, în legătură cu aspectele litigioase relativ la succesiunea transfrontalieră, insistându-se pe evaluarea avantajelor sau dezavantajelor care rezultă din utilizarea acestui element de legătură, pentru a simplifica procedura succesiunilor transfrontaliere în Uniunea Europeană și, în consecință, pentru a garanta obiectivul securității juridice, atât pentru decedați, cât și pentru moștenitori sau părțile interesate. Concentrându-se pe dispozițiile Regulamentului Succesoral European, articolul analizează problemele juridice rezultate prin utilizarea conceptului deschis de „acasă, atât din punctul de vedere al ideii de domiciliu, cât și de reședință obișnuită.

Cuvinte-cheie: ultimul domiciliu; ultima reședință obișnuită; succesiune transfrontalieră; Regulamentul Succesoral European

Abstract: This article examines the theoretical and practical features and implications of the notions of last domicile or last habitual residence of the deceased in the context of the European Succession Regulation, no. 650/2012. It presents in an analytical manner the current methods for establishing the last domicile or the last habitual residence, observing the practical consequences from the perspective of the international legislation. Accordingly, it examines the legal status of the last habitual residence as a connecting factor that enables the choice of the law applicable to succession, respectively as a connecting factor for determining the jurisdiction. The main purpose of the paper entails the study of the notions listed above, in relation to cross-border succession matters, as it focuses on the assessment of the advantages or disadvantages that result from the use of this connecting factor in order to simplify the procedure of cross-border successions within the European Union, and, as a consequence, to deliver the objective of guaranteeing legal certainty, both for the deceased and for the heirs or the interested parties. Focusing on the provisions of the European Succession Regulation, the article ponders the legal issues resulted by the use of the open concept of ‘home’, both in the spectrum of domicile and in that of habitual residence.

¹ PhD Candidate, Bucharest Academy of Economic Studies, email: aniela.suditu@yahoo.com

Keywords: last domicile; last habitual residence; cross-border succession; European Succession Regulation

1. Scurtă introducere a conceptelor de domiciliu, cetățenie și reședință obișnuită

Din perspectiva dreptului privat internațional, *lex domicilii* reprezintă cel mai vechi element de legătură. Din punct de vedere diacronic, conceptul de *domiciliu* are rădăcini greco-romane². În Roma antică, cetățenia era esențială pentru determinarea legii aplicabile. Astfel, cetățenilor romani, *cives romani*, li se aplica legea civilă, *ius civile*, iar străinilor, *peregrini*, li se aplica propria legislație, în timp ce o legislație derivată, *ius gentium*, se aplica în cazul raporturilor civile stabilite între cetățenii romani și cei străini³.

În fapt, în dreptul roman clasic, conceptul de *origo*⁴, care desemna originea unei persoane, dobândită prin naștere sau prin adopție, era utilizat pentru determinarea legii personale aplicabile, în contrast cu noțiunea de *domicilium*, care a fost normată cu specific de drept civil⁵. De altfel, în contextul în care un cetățean roman își schimba domiciliul într-o altă unitate administrativă, conceptul de *origo* era în continuare cel aplicabil legii statutului personal al respectivului cetățean. Acest concept era unul mixt, indicând un raport juridic între o persoană și locul său de naștere, fiind asimilabil unui raport modern de cetățenie. Mai mult, conceptul de *domicilium* este unul personal, care derivă din convingerea că fiecare individ are o legătură profund personală și substanțială cu un anumit loc: *acasă*. De altfel, noțiunii de *domicilium* i se atribuie două elemente complementare: *corpus*, reprezentând manifestarea fizică a reședinței și *animus*, acel element intențional, care implică o decizie activă de a continua șederea, permanent sau pentru o durată nedeterminată, implicând efecte juridice prin metamorfoza unei simple locuințe în *acasă*⁶.

Conceptul de *lex domicilii* a fost redimensionat în Evul Mediu, potrivit intereselor statale aferente, astfel încât, până în secolul al XIX-lea, domiciliul ca

² F. K. von Savigny, *Private International Law and the Retrospective Operation of Statutes: A Treatise on the Conflict of Laws and the Limits of Their Operation in Respect of Place and Time*, The Lawbook Exchange, Ltd., 2003, pp. 350 și urm.

³ N. A. Davrados, *Louisiana My Home Sweet Home: Decodifying Domicile*, *Loyola Law Review* 64, no. 2, 2018, pp. 287-364.

⁴ Trebuie menționat faptul că acest *origo* indica descendența pe linie paternă, nu locul nașterii. În acest sens, conceptul de *origo* este asemanator lui *ius sanguinis*, care implică dobândirea cetățeniei raportat la cetățenia autorilor.

⁵ Cu toate acestea, definirea și normarea conceptului de domiciliu a avut loc odată cu redactarea *Codului lui Iustinian*, *Code Justinian* 10.39.7, https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/CJ10_Scott.gr.html#39: "Nașterea, manumiterea, asumarea unei funcții publice sau adopția oferă cetățenie unei persoane, dar domiciliul o face un rezidentă.(...) Persoanele fizice au domiciliul unde au plasat bunurile lor de uz casnic și cea mai mare parte a bunurilor lor și averilor lor, și nu trebuie să se îndepărteze de acolo cu excepția cazului în care e nevoie; ori de câte ori persoana părăsește acel loc, este considerată a fi într-o călătorie, iar atunci când se întoarce, că a finalizat-o".

⁶ N. A. Davrados, *op. cit.*, pp. 290 și urm.

element de legătură a fost acceptat ca bază a dreptului privat internațional de majoritatea statelor. Ulterior, în cursul secolului al XIX-lea, datorită contextului politic naționalist⁷, conceptul de *cetățenie* ca element de legătură a devenit destul de uzitat pe plan internațional, ducând la diminuarea relevanței conceptului de *domiciliu* ca element de legătură⁸.

Astfel, în literatura de specialitate s-a constatat că „*cetățenia, adică apartenența la un stat, este legătura prin care o persoană se poate bucura de beneficiile legii națiunilor*”⁹. Ca urmare, conceptul de *cetățenie* a fost considerat prevalent celui de *domiciliu*, prin asumarea legislativă subsecventă *Conferinței de la Haga*, cu prezervarea *lex domicilii* de către statele cu sistem *common law*. Această orientare către aplicabilitatea prioritară a *lex patriae* a căpătat amploare pe fondul naționalismului statat propriu sec. XIX. În antiteză, globalizarea specifică secolului nostru impune selectarea altor criterii pentru ajungerea la un numitor comun din perspectiva dreptului internațional privat¹⁰.

Cu toate acestea, cetățenia, ca element de legătură în cazul raporturilor juridice cu element de extraneitate, a căzut în dizgrație subsecvent celui de-al doilea război mondial, ca urmare a unei aproprieri deficitare a conceptului în *Convențiile de la Haga* antebelice. Astfel, în anul 1956, *Conferința de la Haga*¹¹ a folosit conceptul de *reședință obligatorie (a copilului)* ca element de legătură în cazul conflictului de legi, respectiv pentru determinarea jurisdicției aplicabile¹².

În consecință, *reședința obișnuită* este considerată de unii autori drept o alternativă sau substitut pentru conceptul de *domiciliu*, la nivelul dreptului privat internațional¹³. În timp ce *domiciliul și cetățenia* sunt conceptele utilizate în mod tradițional în scopul stabilirii legii personale aplicabile unui individ, *reședința obișnuită* reprezintă un criteriu factual, dinamic, descriptiv, elocvent și aplicat realității subiectului vizat, implicând cu necesitate o analiză atentă a aspectelor sale particulare, în contrapondere cu *cetățenia sau domiciliul*, care sunt concepte

⁷ Spre exemplu, naționalismul specific sec. XIX s-a transpus și în *Codul lui Napoleon* din 1804, prin care a fost susținut conceptul de cetățenie ca element de legătură; pentru mai multe detalii, a se vedea Kohn, *Hans, Napoleon and the Age of Nationalism. The Journal of Modern History*. 22 (1): 21-37(1950). doi:10.1086/237315; de altfel, Școala italiană, avându-l ca reprezentant pe Mancini, a susținut teza prevalenței conceptului de cetățenie sau naționalitate, motivând o repoziționare a dreptului privat internațional ca parte a dreptului internațional public.

⁸ De altfel, utilizarea elementului de legătură *lex patriae* a fost augmentată de curentul naționalist, a cărui agenda declarată consta în “*promovarea suveranității statelor*”.

⁹ W. R. Bisschop, *Nationality in International Law*, 37 AM. J. INT’L L. 320, 1943, p. 321.

¹⁰ Bhadra G. Ranchod, *The Concept of Domicile in South African Law*, Acta Juridica 1970, pp. 53-76.

¹¹ Specificăm însă că noțiunea a fost utilizată la nivel internațional încă din anii 1901-1902 în *Convențiile de la Haga* privind tutela.

¹² David F. Cavers, *Habitual Residence: A Useful Concept*, American University Law Review 21, no. 3, 1972, pp. 475-493.

¹³ Mo Zhang, *Habitual Residence v. Domicile: A Challenge Facing American Conflicts of Laws*, Maine Law Review 70, no. 2, 2018, pp. 161-198.

prevăzute legislativ¹⁴, și nefiind suficientă simpla prezență fizică pentru stabilirea reședinței obișnuite.¹⁵

2. Conceptul de reședință obișnuită

Considerat concept cu pedigree, reședința obișnuită diferă de reședința aferentă domiciliului prin faptul că nu este intrinsecă obligativitatea elementului intențional, *animus*¹⁶, respectiv prin lipsa de permanență la nivel volitiv¹⁷, datorită cărora aplicabilitatea *lex domicilii* este complicată în mod indefinit,¹⁸ fiind așadar o *casă la jumătatea drumului între reședință și domiciliu*¹⁹. Interpretarea conceptului statutar de reședință obișnuită ar trebui să fie una simplă, non-tehnică²⁰, însăși opțiunea pentru această terminologie fiind dictată de aplicarea facilă în contextul diverselor situații de fapt, în acest sens fiind divergentă de noțiunea de *domiciliu*, care prezintă un pronunțat caracter administrativ și, în consecință, a căpătat definiții diferite în sistemele de drept care o normează.

Astfel cum am precizat anterior, noțiunea de reședință obișnuită are o relevanță sporită în contextul alocării jurisdicției. Pe lângă numeroasele beneficii pe care acest aspect le implică, sunt totuși evidente anumite neajunsuri. Astfel, trebuie avut în vedere că această noțiune este eterogenă la nivel multinațional, în sensul că nu toate statele definesc conceptul într-o manieră similară, existând fie riscul unei suprapuneri a jurisdicției între state²¹, fie cel al constatării reciproce a inaplicabilității conceptului²². În scopul soluționării unor asemenea situații, în doctrină s-a propus elaborarea unor norme relativ la *lis alibi pendens* similare cu cele din *Convențiile de la Bruxelles și Lugano*, având același obiect, respectiv prin utilizarea unor dispozitive de tipul celor implementate în Anglia în cazul domiciliului corporațiilor²³.

¹⁴ Bhadra G. Ranchod, *op. cit.*, pp. 55 și urm.

¹⁵ G. B. Robertson, *The Law of the Domicile: Re Foote Estate*, Alberta Law Review 48, no. 1, 2010, pp. 189-194.

¹⁶ C. Hall, *Cruse v. Chittum: Habitual Residence Judicially Explored*, International and Comparative Law Quarterly 24, no. 1, 1975, pp. 1-30

¹⁷ Pentru opinia potrivit căreia conceptul de "reședință obișnuită" implică un element volițional, respectiv asumarea fixării centrului vieții într-un anumit loc, a se vedea, J. Carrascosa Gonzalez, *European Regulation in Matters of Succession and Habitual Residence of the Deceased*, Cuadernos de Derecho Transnacional 8, no. 1, 2016, pp. 47-75.

¹⁸ Pentru opinia potrivit căreia utilizarea elementului de legătura reședință obișnuită este preferabilă față de *lex domicilii* sau *lex patriae*, a se vedea Mo Zhang, *op. cit.*, pp. 161-198.

¹⁹ R.H. Graveson, *Reform of the Law of Domicile*, 70 L.Q.R., 1954, 492.

²⁰ În acest sens, a se vedea E. M. Clive, *The concept of habitual residence*, The Juridical Review, Part 3, 1997, http://www.sondur.com/Habitual_Residence_Under_the_Hague_Convention_files/Concept_H_R.txt, accesat la 14.06.2021.

²¹ Spre exemplu, dacă statul A constată că o persoană are reședința obișnuită în statul A, iar statul B constată că aceeași persoană are reședința obișnuită în statul B.

²² Spre exemplu, dacă statul A constată că o persoană are reședința obișnuită în statul B, iar statul B constată că aceeași persoană are reședința obișnuită în statul A.

²³ P. Rogerson, *Habitual Residence: The New Domicile?* International and Comparative Law Quarterly, 49(1), 2000, pp. 86-107. doi:10.1017/S0020589300063971

De altfel, încercările de a se oferi o definiție îndestulătoare în contextul elaborării *Convențiilor de la Haga* au fost respinse, considerându-se indezirabilă situația de a avea o definiție special concepută pentru a fi folosită doar în scopul aplicării acestei convenții. Ca urmare, opțiunea de a se oferi autonomie conceptuală a acordat o anumită larghețe paradigmei noționale, prin aceasta protejându-se conceptul în sine, prin evitarea limitării sferei noționale.

Conceptul de *reședință obișnuită* are, în mod esențial, coordonate temporale și spațiale. Astfel, noțiunea de *reședință obișnuită* implică, pe de o parte, ideea de trecere a timpului într-un anumit spațiu. Caracterul obișnuit al reședinței denotă fie trecerea unei perioade relative de timp, fie trecerea unei perioade predefinite normativ; în ambele cazuri, implică o secvență temporală destul de vastă pentru a fi imprimat un caracter de rutină²⁴. De altfel, rezidența poate fi atât continuă cât și discontinuă, prevalent fiind însă caracterul de continuitate al acesteia.

Lipsa unei definiții îndestulătoare privind termenul de *reședință obișnuită* a contribuit la îngreunarea sarcinii instanțelor de judecată de a tranșa într-o manieră justă și echilibrată problematica aferentă litigiilor având ca obiect stabilirea *reședinței obișnuite*²⁵. Semnificația conceptului de *reședință obișnuită* potrivit unor autori, „*este o chestiune de drept, în timp ce aplicarea sa într-o anumită situație este o chestiune de fapt și de drept mixt*”²⁶. Acest aspect se datorează opțiunii evidente a legiuitorului de a nu oferi un înțeles exact noțiunii, în scopul de a evita limitele aferente tehnicizării conceptului, pe fondul jurisprudenței tot mai vocale în privința incidenței și aplicabilității noțiunii, care oferă o viziune concretă asupra unui concept vag legislativ, generator de incertitudine din punct de vedere juridic ca element de legătură în cazul normelor conflictuale²⁷, care este totuși un criteriu abil, prin adaptarea la contextul factual, un concept deschis ce susține principiul libertății de mișcare a persoanelor la nivel internațional, putând însă favoriza *forum shopping*-ul²⁸.

Potrivit unor autori, conceptul de *reședință obișnuită* ar trebui interpretat prin prisma elementului intențional. Spre exemplu, în cazul clasic al *reședinței obișnuite* a minorilor, instanța ar trebui să analizeze în mod prioritar, raportarea personală a copilului, respectiv locul în care acesta consideră că locuiește. De altfel,

²⁴ În mod evident, în cazul copilului nou-născut, elementul temporal nu mai este de esența conceptului de *reședință obișnuită*, decât într-un mod derivat, prin raportare la aparținători. Cu toate acestea, se pune problema recunoașterii unei reședințe comune în contextul în care copilul se naște într-un stat unde părinții nu au reședință obișnuită, dacă acesta moare la scurt timp după naștere, astfel încât să nu prezinte relevanță timpul în care a locuit într-un stat.

²⁵ M. McDonald, *Home Sweet Home? Determining Habitual Residence Within the Meaning of the Hague Convention*, 59 B.C.L. Rev. E. Supp. 427, 2018, <http://lawdigitalcommons.bc.edu/bclr/vol59/iss9/24>; <https://lawdigitalcommons.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3671&context=bclr>, accesat la 14.06.2021.

²⁶ P. Stone, *The Concept of Habitual Residence in Private International Law*, *Anglo-American Law Review* 29, no. 3 (July-September 2000): 342-367.

²⁷ D.F. Cavers, *op. cit.*, pp.480 și urm.

²⁸ J. Carrascosa Gonzalez, *European Regulation in Matters of Succession and Habitual Residence of the Deceased*, *Cuadernos de Derecho Transnacional* 8, no. 1 (March 2016): 47-75.

analizei elementului subiectiv prin raportare la minor, trebuie să i se adauge analiza elementului subiectiv prin raportare la aparținătorii acestuia, după caz: intenția comună a părinților, respectiv intenția unilaterală a acestora^{29, 30}. Între aspectele de fapt analizate pentru verificarea prezenței elementului intențional, în literatura juridică s-au indicat: perioada sau scopul, caracterul permanent sau nedefinit al rezidenței, localizarea conturilor bancare a persoanei în cauză, apartenența la diverse organizații, localizarea membrilor de familie sau a prietenilor, etc.³¹

Ca urmare, în cauzele simple, *reședința obișnuită* poate fi identificată facil, prin analiza parametrilor temporali și spațiali indicați mai sus. În cazul unei modificări recente a reședinței obișnuite, analizate prin prisma intenției de a locui efectiv, fie definitiv, fie pentru o perioadă semnificativă de timp, conceptul se volatilizează. În consecință, vectorul temporal nu mai are prevalență, caracterul de obișnuit derivând strict din elementul intențional. Exemplul oferit în literatura de specialitate, pentru ilustrarea opiniei de mai sus, subsumează înstrăinarea bunurilor unei persoane, în scopul mutării într-un alt stat, care ar conduce la prezumția potrivit căreia persoana respectivă nu mai are reședința obișnuită în acel stat, chiar dacă mutarea s-a produs recent. În acest caz, pierderea imediată a vechii reședințe obișnuite ar duce la obținerea imediată a unei noi reședințe obișnuite³².

În literatura de specialitate s-a exprimat opinia potrivit căreia, reședința ilegală, ca stare de fapt în ansamblul conceptului *de domiciliu*, este un obstacol pentru formarea legitimă a elementului intențional, altfel spus, a lui *animus manendi*, din considerente de ordine publică, potrivit principiului *fraus omnia corrumpit*. În consecință, rezidența ilegală sau nelegitimă duce la imposibilitatea legală de constatare a domiciliului, separând persoana în cauză de legea aplicabilă în temeiul *lex domicilii*, legea cea mai caracterizată, cu cele mai strânse conexiuni și care ar fi trebuit în mod obișnuit să „gverneze în afacerile sale personale”³³.

²⁹ St. I. Winter, *Home Is Where the Heart Is: Determining "Habitual Residence" Under the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction*, 33 WASH. U. J. L. & POL'Y 351 (2010), https://openscholarship.wustl.edu/law_journal_law_policy/vol33/iss1/12, accesat la 14.06.2021.

³⁰ Pentru o opinie contrară, potrivit căreia „*orice analiză care se concentrează pe intențiile subiective comune ale părinților nu este doar illogică, ci rigidă, inconsecventă și provocată de incertitudine*”, iar instanța trebuie să aibă în vedere doar probele obiective, întrucât doar astfel „*procedurile Convenției privind răpirea copiilor vor fi aplicate în mod uniform, iar obiectivele acesteia vor fi îndeplinite în mod universal*”, a se vedea Tai Vivatvaraphol, *Back to Basics: Determining a Child's Habitual Residence in International Child Abduction Cases Under the Hague Convention*, 77 Fordham L. Rev. 3325 (2009): <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol77/iss6/10>, Pp 3350 și urm, accesat la 14.06.2021.

³¹ M. R. O'Sullivan, *The Role of Domicile and Situs in Succession Matters*, Estates and Trusts Journal 15, no. 3, 1996, pp. 236-264.

³² E. M. Clive, *op. cit.*, p. 143.

³³ M. P. Pilkington, *Illegal Residence and the Acquisition of Domicile of Choice*, International and Comparative Law Quarterly 33, no. 4, 1984, pp. 885-912.

Considerată o alternativă în contextul dificultăților reformării *lex domicilii*, observăm cum *reședința obișnuită* a devenit o instituție elocventă față de necesitățile unei societăți migratoare³⁴.

3. Comparații între elemente de legătură

Elementul de legătură este o piesă importantă în puzzle-ul conflictului de legi, întrucât instanța de judecată folosește acest element pentru determinarea legislației aplicabile și implicit a statului cu care persoana în cauză are legăturile cele mai strânse³⁵. În literatura de specialitate s-a consemnat că reprezintă *un punct de contact între faptele unei spețe și sistemul legislativ, conexând aspectul legislativ de lex causae*³⁶.

În cazul conflictelor de legi care au ca element de legătura *lex domicilii*, legea situării domiciliului este cea potrivit căreia este soluționat litigiul. Deși este un element de legătură tradițional, treptat și-a pierdut din importanță ca urmare a imposibilității ca acesta să fie utilizat la nivel internațional, într-o manieră clară, având în vedere că fiecare legislație națională are o altă viziune legislativă asupra noțiunii de *domiciliu*³⁷.

Între principiile specifice *lex domicilii*, în literatura de specialitate³⁸ se indică trei aspecte principale, prin raportare la care domiciliul poate fi încadrat în trei tipare majore: *domiciliul de origine, domiciliul ales sau electiv și domiciliul obligatoriu*³⁹ sau de dependență⁴⁰. În primul rând, din coroborarea tezelor domiciliului necesar și a celui unitar derivă că orice persoană trebuie să aibă exact un domiciliu, nici mai mult, nici mai puțin; astfel, se consideră că o persoană poate avea un singur domiciliu, spre deosebire de cazul reședințelor multiple. De altfel, existența unui domiciliu generează prezumția continuității respectivului domiciliu

³⁴ L. Clayton-Helm, *Out with the Old and in with the New: Bringing the Law of Domicile into the Twenty-First Century*, Journal of International and Comparative Law 7, no. 1, 2020, pp. 199-228.

³⁵ În dreptul privat internațional s-au cristalizat patru astfel de elemente de legătură principale, între care: *reședința obișnuită, lex domicilii, lex patriae și lex situs*.

³⁶ A. Iyer, *Domicile and Habitual Residence*, Singapore Law Review, 6, 1985, pp. 115-129.

³⁷ În cazul statelor federale, *lex domicilii* prezintă multiple avantaje față de *lex patriae*, având în vedere că fiecare stat federal are propriul sistem juridic, iar aplicarea *lex domicilii* oferă o predictibilitate juridică.

³⁸ L. Trakman, *Domicile of Choice in English Law: An Achilles Heel*, Journal of Private International Law 11, no. 2, 2015, pp. 317-343.

³⁹ În cazul în care o persoană ajunge să locuiască într-o anumită țară prin constrângere, spre exemplu, în cazul deținuților, s-ar putea considera că aceasta beneficiază de o prezumție simplă de lipsă a elementului intențional în stabilirea pe teritoriul respectivei țări, constatându-se prezervarea domiciliului avut anterior perioadei detenției; în acest sens, a se vedea Margaret R. O'Sullivan, „The Role of Domicile and Situs in Succession Matters,” Estates and Trusts Journal 15, no. 3 (March 1996): 236-264.

⁴⁰ Alături de cele două tipuri de domiciliu obligatoriu (de dependență, respectiv cel al copiilor sub 16 ani și al persoanelor lipsite de discernământ, context în care se consideră că domiciliul acestora este domiciliul părinților sau aparținătorilor) se adaugă și domiciliul femeii căsătorite, care în mod tradițional era considerat domiciliul soțului, în acest sens, a se vedea L. Trakman, *op.cit.*, pp. 317-343.

până la obținerea unui alt domiciliu⁴¹. De asemenea, se distinge situația domiciliului electiv, de esența acestuia fiind elementul intențional, prin determinarea domiciliului subsecvent opțiunii persoanei care domiciliază, opțiune care se prezumă continuă până la schimbarea ei.

Domiciliul electiv se obține *animo et facto*, implicând așadar nu doar fixarea fizică a unei reședințe, dar și intenția de a rămâne în mod permanent sau pentru o perioadă îndelungată, nedeterminată. Elementul intențional este așadar substanțial domiciliului electiv, fiind un aspect divergent față de reședința obișnuită⁴². De altfel reședința obișnuită a fost delimitată doctrinar de domiciliul electiv ca fiind o variantă *subdezvoltată* a acestuia, generatoare de incertitudine⁴³. Opțiunea pentru un domiciliu indică *reședința principală*, respectiv casa unde o persoană locuiește în mod constant, unde deține sau folosește un imobil, lucrează și își crește copiii. Abandonarea sau renunțarea la un domiciliu electiv fără o nouă opțiune locativă, reactivează în mod automat domiciliul de origine, aspect care, deși asigură o predictibilitate legislativă, poate genera nemulțumiri derivate din aspecte discriminatorii. O ultimă regulă prevede faptul că locul situării unui domiciliu este determinat de *lex fori*.

Deși nu orice persoană are o casă, totuși, fiecare persoană trebuie să figureze pe plan administrativ cu un domiciliu. Astfel, în literatura de specialitate s-a identificat natura juridică a *domiciliului* ca fiind raportul juridic stabilit de legiuitor, prin care unei persoane i se atribuie un anumit loc⁴⁴, respectiv legătură juridică fie între un loc și o persoană, fie între o persoană și o jurisdicție, legătură socio-politică între o persoană și conducerea statală⁴⁵ sau centrul juridic al vieții și al intereselor unei persoane; în orice caz, „*domiciliul nu este un loc, ci este la locul*”⁴⁶.

Astfel cum am indicat mai sus, *lex domicilii* își are originea în dreptul roman, longevitatea sa fiind deseori indicată pentru afirmarea utilității sale. Pierderea supleței legislative s-a accentuat însă pe fondul adăugirilor formaliste, rezultând un concept „*învechit, complex conceptual și aplicat în mod inconsecvent*”⁴⁷. Domiciliul ca element de legătură nu oferă o protecție adecvată nici în cazul copiilor aparținând cuplurilor de același sex. Evoluția familiei nucleare constituie un alt element care a diminuat eficiența tradiționalului *lex domicilii*. De altfel, discrepanța dintre adoptarea *lex domicilii* de către sistemele de drept *common law*, în contrast cu opțiunea sistemelor de drept continental pentru criteriul *lex patriae*,

⁴¹ A. Iyer, *op. cit.*, p.120 și urm.

⁴² L. Clayton-Helm, *Out with the Old and in with the New: Bringing the Law of Domicile into the Twenty-First Century*, *Journal of International and Comparative Law* 7, no. 1 (June 2020): 199-228.

⁴³ A. Iyer, *op. cit.*, p.120 și urm.

⁴⁴ M. R. O'Sullivan, *op. cit.*, pp. 250 și urm.

⁴⁵ J. Carrascosa Gonzalez, *op. cit.*, p.50 și urm.

⁴⁶ N. A. Davrados, *Louisiana My Home Sweet Home: Decodifying Domicile*, *Loyola Law Review* 64, no. 2 (Summer 2018): 287-364.

⁴⁷ L.Trakman, *op. cit.*, pp. 317-343.

au adâncit și mai mult diferențele între cele două sisteme de drept, fiind un obstacol în calea încercărilor de armonizare⁴⁸.

Considerat „*element social de legătură*” prin asocierea unei anumite persoane cu un anumit stat, prin integrarea socială în acel stat subsecventă stabilirii centrului vieții în respectivul stat, în doctrină s-a consemnat că *domiciliul*, ca element de legătură, este o formă a cetățeniei⁴⁹. Perspectiva potrivit căreia utilizarea *lex domicilii* ca element de legătură, în contextul conflictului de legi este tot mai evitată, a fost abordată în doctrină prin observarea jurisprudenței, rezultând o incidență redusă a cauzelor având ca obiect determinarea domiciliului unei persoane⁵⁰. Faptul că *lex domicilii* a devenit mult prea tehnic și nu poate fi conciliat cu *lex patriae*, a generat o căutare la nivelul dreptului privat internațional pentru un *substitut*, un compromis⁵¹.

Pe de altă parte, *Lex patriae* este considerat *element cultural de legătură*, mai formalist față de criteriul *reședinței obișnuite*⁵². Datorită flexibilității și dinamicii socio-economice actuale, criteriul ultimei reședințe este totuși mai elocvent pentru desemnarea unei legături între persoana în cauză și jurisdicția aplicabilă, având în vedere aspectul potrivit căruia cetățenia nu mai este esențială pentru determinarea contextului socio-economic aplicabil unei persoane. De altfel, statistic, tot mai mulți cetățeni europeni locuiesc în alte state membre față de statul de origine, cumulând sau nu diverse cetățenii. Opțiunea pentru utilizarea elementului de *reședință obișnuită* elimină neajunsurile care rezultă fie în cazul pluralității de cetățenii, fie în cazul apatrizilor.

După cum am observat pe parcursul prezentei analize, în contextul dreptului familiei, elementele de legătură uzitate cel mai frecvent sunt *cetățenia și ultimul domiciliu*, cărora li se adaugă *reședința obișnuită*. În cadrul Regulamentului Succesoral European s-a optat însă pentru sublinierea importanței *reședinței obișnuite* de la data decesului, în detrimentul cetățeniei, motivat de mai multe aspecte, între care: în principiu, *reședința obișnuită* este unică, acest aspect simplificând procedura succesorală. De asemenea, prin această opțiune se evită o eventuală discriminare pe criterii de cetățenie, acest element prezentând o importanță sporită din punct de vedere personal. Nu în ultimul rând, este un element consacrat statutar la nivel internațional⁵³.

Eficiența elementului de legătură se estompează însă în contextul dificultății aplicării prevederilor Regulamentului Succesoral European de către instanțele naționale, investite cu un litigiu cu element de extraneitate, și care trebuie să analizeze circumstanțele specifice fiecărei spețe, în vederea stabilirii jurisdicției,

⁴⁸ L. Clayton-Helm, *op. cit.*, pp. 200 și urm.

⁴⁹ K. Abrams, Citizen Spouse. California Law Review 101, no. 2 (2013): 407-44, <http://www.jstor.org/stable/23409438>, accesat la 14.06.2021.

⁵⁰ G. B. Robertson, *The Law of the Domicile: Re Foote Estate*, Alberta Law Review 48, no. 1, 2010, pp. 189-194.

⁵¹ A. Iyer, *op. cit.*, p. 120 și urm.

⁵² J. Carrascosa Gonzalez, *op. cit.*, p.50 și urm.

⁵³ R. Lamont, *Habitual Residence and Brussels IIbis: Developing Concepts for European Private International Family Law*, Journal of Private International Law. 2007, Vol. 3, no. 2, p. 263.

respectiv a legii aplicabile. De altfel, deși Regulamentul prevede posibilitatea lui *de cuius* de a opta pentru o anumită lege (spre exemplu, a statului al cărui cetățean este), instanța care va aplica legea va fi, conform Regulamentului, instanța de la locul *ultimei reședințe obișnuite*.

Concept de bază pentru Regulamentul Succesoral European, noțiunea de *reședință obișnuită* funcționează atât ca temei pentru jurisdicția internațională, dar și ca element de legătură pentru determinarea legii aplicabile dezbaterii succesiunii. Din punctul de vedere al litigiilor de drept succesoral, *reședința obișnuită* reprezintă un element de legătură substanțial, adaptat temporal, versatil, cu un „conținut variabil”⁵⁴ și mai realist față de criteriile *lex domicilii* sau *lex patriae*⁵⁵. Unii exponenți ai literaturii de specialitate consideră că acest concept juridic nedefinit normativ de *ultimă reședință obișnuită* ar reprezenta în fapt un element de legătură necaracterizat, inefficient din punctul de vedere al obiectivelor urmărite prin adoptarea Regulamentului 650/2012⁵⁶. În consecință, uzitarea acestuia nu ar fi de natură să asigure un climat de securitate și de predictibilitate normativă, astfel cum și-a asumat legiuitorul prin adoptarea Regulamentului Succesoral European.

Cu toate acestea, din perspectiva dreptului comunitar, considerăm eficientă și îndestulătoare maniera de normare a conceptului de *reședință obișnuită*. Astfel, adăugirile noționale pentru un concept dinamic ar conlucra cu maniera eterogenă de a se raporta juridic la acest concept, diminuându-i apetența către universalitate. Ca urmare, scopul legii de a asigura un climat de predictibilitate ar fi în mod evident afectat, în sensul că recunoașterea unei flexibilități interpretative pentru noțiunea de *reședință obișnuită* ar conduce la un context de incertitudine.

4. Regulamentul Succesoral European nr. 650/2012

Exercitarea dreptului la liberă circulație de către resortisanții statelor membre a dus la creșterea semnificativă a numărului cauzelor succesorale cu elemente transfrontaliere, la o cifră de peste 500.000 cauze anual. Ca urmare, a fost adoptat Regulamentul succesoral nr. 650/2012⁵⁷, prin care s-a dorit simplificarea, respectiv aplanarea conflictelor care decurg din reglementările divergente specifice

⁵⁴ J. Carbonnier, *Les notions à contenu variable dans le droit français de la famille*, Travaux du Centre National de la recherche de la logique, Bruylant, 1984, pp. 95 și urm..

⁵⁵ A.-L. Calvo Caravaca, *Articles 4, 20 and 21, The European Succession Regulation: A Commentary*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.

⁵⁶ M. Atallah, *The Last Habitual Residence of the Deceased as the Principal Connecting Factor in the Context of the Succession Regulation (650/2012)*, Baltic Journal of European Studies Tallinn University of Technology, Vol. 5, No. 2 (19).

⁵⁷ În anul 2012, Uniunea Europeană a adoptat Regulamentul nr. 650/2012 al Parlamentului European și al Consiliului din 4 iulie 2012 privind competența, legea aplicabilă, recunoașterea și executarea hotărârilor judecătorești și acceptarea și executarea actelor autentice în materie de succesiuni și privind crearea unui certificat european de moștenitor, urmând ca acesta să se aplice succesiunilor transfrontaliere deschise în interiorul Statelor Membre ale Uniunii Europene, Cu excepția Angliei, Irlandei și Danemarcei, începând cu data de 17.08.2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A32012R0650>, accesat la 14.06.2021.

legislației succesorală a fiecărui stat membru. De altfel, având în vedere imposibilitatea unificării dreptului substanțial la nivel european, prin Regulament s-a optat pentru unificarea regulilor conflictuale prin elaborarea unor reglementări aplicabile în caz de conflict de legi⁵⁸, pentru înlăturarea obstacolelor aferente dreptului la liberă circulație, respectiv a simplificării aspectelor administrative prin elaborarea Certificatului succesoral European. De asemenea, Regulamentul oferă rezidenților Uniunii un cadru legal accesibil și previzibil în materie succesorală, cu implementarea recunoașterii mutuale a deciziilor și a actelor autentice. Regulamentul prevede că fiecare succesiune trebuie dezbătută potrivit unei singure legislații, cu prezervarea posibilității lui *de cuius* de a opta pentru legea aplicabilă.

Regulamentul Succesoral European reprezintă primul instrument de drept internațional privat care conferă criterii specifice în contextul determinării *reședinței obișnuite* a defunctului, de la momentul morții acestuia. Astfel cum am indicat mai sus, scopul declarat al oferirii unui cadru cât mai explicit noțiunii de *ultimă reședință* îl constituie stabilirea a două aspecte majore, respectiv a jurisdicției și a legii aplicabile. Potrivit art. 81 din *Tratatul pentru Funcționarea Uniunii Europene*⁵⁹, Uniunea Europeană are competența de a reglementa numai aspectele cu element transfrontalier, nu și pe cele care aparțin în mod exclusiv dreptului intern al unui stat membru. Deși în Regulament nu se precizează în mod expres acest aspect, având în vedere că acesta face trimitere la dispozițiile art. 81 TFUE, urmează ca și prevederile de drept privat din Regulament să aibă eficiență juridică.

Regulamentul este aplicabil în mod exclusiv succesiunilor cu elemente transfrontaliere, astfel cum acestea ar putea fi interpretate *lato sensu*, prin raportare la anumite aspecte-cheie: jurisdicția, legislația aplicabilă, persoana defunctului, masa succesorală, moștenitorii, etc. Astfel, în măsura în care aspectele indicate sunt proprii unui singur stat membru, Regulamentul nu se aplică, nefiind vorba de o succesiune cu elemente transfrontaliere. În caz contrar, respectiv în contextul în care aceste aspecte sunt individualizate pe teritoriul a două sau mai multe state membre, în mod evident, poate fi aplicabil Regulamentul, în funcție de circumstanțele speței. De asemenea, Regulamentul este aplicabil *rationae personae* atât persoanelor decedate cu ultima reședință obișnuită în Uniunea Europeană (ultima prin raportare la momentul decesului), cât și persoanelor decedate cu ultima reședință obișnuită în afara Uniunii Europene.

Potrivit art. 4 și următoarele din Regulament, în principiu, legea aplicabilă succesiunii este cea a statului membru în care defunctul a avut ultima reședință obișnuită. În fapt, prin normarea acestei variante ca subsidiară alegerii legii aplicabile succesiunii, textul instituie prezumția potrivit căreia defunctul avea interesul ca legea aplicabilă să fie cea a locului cu cele mai multe legături, în caz contrar acesta având posibilitatea de a opta pentru aplicarea legii unui alt stat, potrivit art. 22 din Regulament.

⁵⁸ I. Rohová, K. Drličková, *Habitual Residence As A Single Connecting Factor Under The Succession Regulation*, Scientific Cooperations International Journal of Law and Politics, 2015.

⁵⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ro/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>, accesat la 14.06.2021.

În doctrină s-a subliniat și aspectul potrivit căruia legislatorul european a utilizat un concept variabil în funcție de materia căreia i se aplică, iar în acest sens nu a prevăzut o identitate noțională a *reședinței obișnuite* între Regulamentul Succesoral European și cele trei Regulamente specificate mai sus, respectiv *Roma I și II sau Bruxelles IIbis*. În consecință, definirea conceptului la nivel supranațional ar genera interpretări diferite oferite de către instanțele naționale⁶⁰. Astfel, potrivit unor autori, aplicabilitatea conceptului se raportează la obiectul litigiului⁶¹. În manieră antagonică, potrivit altor autori, acest concept a fost folosit în mod identic în toate instrumentele legale europene, comportând în mod omogen, neechivoc, asupra „*centrului vieții unei persoane*”⁶², fiind așadar un concept autonom, propriu, uniform la nivel european⁶³.

5. Aspecte problematice. Jurisprudență

Jurisprudența *Curții de Justiție a Uniunii Europene* (CJUE) este de maximă importanță la nivelul statelor membre. De altfel, CJUE este considerată, potrivit art. 267 din *Tratatul pentru Funcționarea Uniunii Europene*, drept singura autoritate care poate oferi interpretări obligatorii ale actelor normative ale Uniunii Europene. CJUE a oferit o abordare a sintagmei de *reședință obișnuită* prin prisma Regulamentului Brussels II bis în cauza C-523/07 A, soluționată prin decizia CJUE în anul 2009. În acest sens, Curtea a evidențiat oportunitatea unei interpretări autonome a conceptului. Potrivit hotărârii în cauză, „*reședința obișnuită* trebuie stabilită prin raportare factuală și individuală la ansamblul circumstanțelor”⁶⁴.

Între altele, posibilitatea ca o persoană să aibă mai multe reședințe obișnuite a fost analizată atât în literatura de specialitate, cât și în jurisprudență⁶⁵. Astfel, în cazul în care o persoană deține proprietăți în două state diferite, petrecând aceeași durată de timp în ambele locuințe, se poate opina că respectiva persoană nu are o singură reședință obișnuită, ci chiar două.

⁶⁰ J. Carrascosa Gonzalez, *op. cit.*, pp. 50 și urm.

⁶¹ J. Carrascosa Gonzalez, *op. cit.*, pp. 50 și urm., citând pe A. Richez-Pons, *La notion de résidence*, en H. Fulchiron / C. Nourissat (dir.), *Le nouveau droit communautaire du divorce et de la responsabilité parentale*, Dalloz, 2005, pp. 149-160.

⁶² P. Lagarde, *Vers un Règlement communautaire du Droit international privé des régimes matrimoniaux et des successions*, en PacisArtes (Libro Homenaje al Profesor Julio D. González Campos), vol. I, Madrid, 2005, pp. 1686-1708.

⁶³ J. Carrascosa Gonzalez, *op. cit.*, p. 50 și urm.

⁶⁴ Prin extrapolare, astfel de factori sunt: prezența fizică, integrarea socio-familială, motivele rezidenței într-un anumit stat, condițiile de viață, durata sau regularitatea șederii sale, cetățenia, aclimatizarea, participarea la activitățile educaționale (în mod specific în cazul minorului), cunoașterea limbii țării de rezidență, respectiv legăturile cu familia din respectivul stat.

⁶⁵ M. Requejo Isidro, *On 'Habitual Residence' under the EU Regulations on Family Matters: Once and for All?*, 2020, The European Association of Private International Law, <https://eapil.org/2020/10/01/on-habitual-residence-under-the-eu-regulations-on-family-matters-once-and-for-all/>, accesat la 14.06.2021.

Inițial, într-o hotărâre pronunțată în prima camera de CJUE la data de 16 Mai 2013, respectiv cauza C-589/10, *Janina Wencel v Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Białymstoku*, Curtea a considerat inadmisibilă solicitarea petentei de a i se recunoaște două reședințe obișnuite. În cauză se solicita recunoașterea unor drepturi pecuniare derivate dintr-o pretinsă dublă rezidență. Astfel, solicitanta era considerată de către autoritățile germane ca având reședința în Germania, motivat de faptul că soțul defunct al acesteia a lucrat în Germania. Cu toate acestea, autoritățile poloneze considerau că are reședința în Polonia, unde aceasta locuia. Ca urmare, petenta s-a considerat îndreptățită să primească cumulativ două pensii, de la cele două autorități statale. Ulterior informării autorităților poloneze, acestea au sistat plata pensiei, considerând că o persoană nu poate justifica acceptarea beneficiilor sociale multiple subsecvent recunoașterii a două reședințe obișnuite, acest aspect contravenind scopului legii.

Ulterior, în cauza C-80/19, soluționată prin pronunțarea hotărârii din 16 iulie 2020, CJUE a formulat un răspuns nuanțat solicitării inițiate de Curtea Supremă din Lituania cu privire la posibilitatea întemeiată pe dispozițiile Regulamentului nr. 650/2012, ca sintagma de *reședință obișnuită* a defunctului să desemneze fie unul, fie mai multe locuri⁶⁶. În această speță a fost examinată situația unei persoane cu cetățenie lituaniană, care a întocmit în anul 2013 un testament notarial în țara de origine, în același an căsătorindu-se și mutându-se în Germania. Întrucât a decedat în anul 2017, fiica acesteia, având tot cetățenie lituaniană, a solicitat unui notar din Lituania deschiderea succesiunii și eliberarea unui certificat de deces. Solicitarea acesteia a fost respinsă, notarul motivând că, potrivit Regulamentului 650/2012, autoritățile competente pentru a întocmi aceste acte sunt cele germane, raportat la ultima reședință obișnuită a defunctei. Ca urmare, fiica defunctei a atacat în instanță decizia notarului. Cauza a ajuns în final pe rolul Curții supreme din Lituania, care a solicitat CJUE să clarifice mai multe aspecte, între care posibilitatea de a exista simultan două sau mai multe reședințe obișnuite.

Potrivit probatoriului cauzei, defuncta avea la data decesului toate bunurile imobile pe teritoriul statului membru de origine, având totodată și cetățenia acestuia, deși locuia de o durată rezonabilă de timp într-un alt stat membru, în locuința familială. CJUE a considerat că, prin interpretarea teleologică a Regulamentului Succesoral European, se ajunge la concluzia că poate fi acceptată juridic o singură reședință obișnuită. De altfel, scopul elaborării Regulamentului a fost de a asigura o succesiune unitară. Acceptarea posibilității coexistenței a două sau mai multe reședințe obișnuite ar duce la fragmentarea succesiunii, cu aplicarea defalcată a mai multor jurisdicții.

Pe de altă parte, Curtea a insistat pe importanța administrării riguroase a probatoriului pentru determinarea ultimei reședințe obișnuite, în scopul identificării conforme a acesteia. În acest context, Curtea a indicat un *modus operandi* pentru identificarea ultimei reședințe obișnuite, făcând trimitere în principal la art. 23 și 24 din Regulament. Pe scurt, criteriul unei legături strânse și stabile cu un stat

⁶⁶ <https://eapil.org/2020/10/21/the-court-of-justice-on-the-succession-regulation-carlos-santalo-goris-on-the-e-e-case>. accesat la 14.06.2021.

membru, caracterizat atât prin factori subiectivi cât și prin factori obiectivi, are prevalență asupra criteriului cetățeniei (naționalității) sau a locului situării bunurilor. De altfel, CJUE a considerat că, deși în principiu ar trebui să fie recunoscută o singură reședință obișnuită, este nevoie de mai multă claritate normativă asupra acestui aspect.

În cauza C-289/20, *IB*, CJUE a fost investită de către Curtea de Apel din Paris cu soluționarea unei cereri având ca obiect interpretarea conceputului de *reședință obișnuită* prin prisma abordării agreeate de *Regulamentul nr. 2201/2003 (Brussels II bis)*. În această speță miza o reprezenta evaluarea posibilității de a avea două reședințe obișnuite, în contextul optării pentru jurisdicția aplicabilă divorțului.

Pe de altă parte, pentru o perspectivă extra-comunitară, pentru apropierea noțiunii de *reședință obișnuită* putem analiza și maniera în care aceasta a fost abordată recent în jurisprudența americană (de către *SCOTUS* sau *Curtea Supremă a Statelor Unite*), prin prisma aplicării prevederilor *Convenției de la Haga*(1980). Astfel, în cauza *Monasky v. Taglieri*, *SCOTUS* a unificat maniera de interpretare a noțiunii de *reședință obișnuită* prin pronunțarea hotărârii din 25.02.2020, prin care a decis că reședința obișnuită a unui copil depinde de un cumul de circumstanțe⁶⁷.

Așadar, la nivel jurisprudențial, nu este o perspectivă clară asupra acestui aspect litigios. Astfel cum am analizat mai sus, pentru *lex domicilii* prezintă interes teza reacesării domiciliului original, care transpune legislativ regula continuității unui domiciliu, astfel încât să nu existe nicio perioadă, oricât de limitată, în care o persoană să fie considerată fără domiciliu. În cazul noțiunii de *reședință obișnuită*, lipsa unui artificiu legislativ de această natură conduce, din contră, la posibilitatea identificării unei perioade de timp în care unei persoane nu i se poate atribui în mod funcțional o reședință obișnuită, ducând astfel la un hiatus juridic⁶⁸. În contextul în care fie s-a renunțat la ultima reședință obișnuită, fără a se putea indica o nouă reședință obișnuită, fie o persoană duce o existență cu caracter nomad la nivel internațional, se poate ajunge la imposibilitatea identificării unei ultime reședințe obișnuite,

O hermeneutică a conceptului relativ de *reședință obișnuită* poate fi inițiată printr-o oglindire diacronică a noțiunii de *domiciliu*, astfel cum a fost receptată inițial în dreptul roman, având în vedere multiplele aspecte de convergență între cele două noțiuni aprofundate. Astfel, și în cazul dreptului roman s-a pus problema producerii de consecințe juridice în contextul a două sau mai multe posibile rezidențe. Opiniile jurisconșulților romani cu privire la posibilitatea acceptării mai multor domiciliu au fost împărțite, astfel cum sunt și astăzi, în ceea ce privește posibilitatea acceptării mai multor reședințe obișnuite.

⁶⁷ A. Keating, C. Reynolds, *Family Lawyers*, 2020, <https://familylawyermagazine.com/articles/defining-habitual-residence-in-the-hague-convention/>, accesat la 14.06.2021.

⁶⁸ R. Lamont, 2007, *Habitual Residence and Brussels IIbis: Developing Concepts for European Private International Family Law*, *Journal of Private International Law*, 3:2, 261-281.

Spre exemplu, celebră era opinia lui Ulpian, evidențiată în *Libri ad Edictum*⁶⁹, potrivit căreia, în cazul în care o persoană desfășura două activități, în două locații diferite, în mod similar, atunci, raportat la intenția (*animus*) respectivei persoane, se putea considera că aceasta are două domiciliu, derivând așadar posibilitatea aplicării de legislații diferite. În susținerea acestei teze, indicăm și concepția lui Hermogenian exprimată în lucrarea *Iuris Epitomae*⁷⁰, potrivit căreia senatorii sau alți înalți funcționari publici care nu erau *cives romani*, cumula două domiciliu, prin adăugarea domiciliului din cetatea de origine și pe cel dobândit la Roma, în virtutea funcției deținute. În mod similar, soldații și funcționarii publici, deși aveau un domiciliu în unitatea administrativă în care lucrau, puteau să opteze pentru prezervarea unui domiciliu secundar, în contextul în care erau titulari de bunuri în cetatea de origine.

Pe de altă parte, manifestă era și opinia asumată de Paul, consemnată în *Libri ad Edictum*⁷¹, potrivit căreia, în cazul în care o persoană desfășura două activități, în două locații diferite, în mod similar, atunci respectiva persoană nu avea niciun domiciliu.

Concluzionând, pentru stabilirea *reședinței obișnuite* trebuie analizate cumulativ circumstanțele individuale ale persoanei în cauză, nefiind suficientă simpla prezență fizică. Trebuie specificat că, potrivit jurisprudenței internaționale, se prezumă caracterul obișnuit al reședinței în contextul în care persoana în cauză a locuit cel puțin un an într-o anumită țară. În situația în care durata efectivă de rezidență este mai mică, sunt luate în calcul criteriile subiective de diferențiere, între care esențial este scopul șederii: turism, școlarizare, serviciu, etc⁷². Astfel cum am indicat pe parcursul prezentei analize, interpretarea noțiunii de *ultimă reședință obișnuită* are ca fundament interpretarea jurisprudențială a noțiunii de *reședință obișnuită*, prin utilizarea spectrului succesoral.

6. Concluzii

Creșterea numărului cauzelor care prezintă elemente transfrontaliere s-a confruntat cu o divergență legislativă accentuată în domeniul succesoral, specifică Statelor Membre. Astfel cum am observat, un scop declarat al Regulamentului 650/2012 îl constituie înlăturarea obstacolelor aferente dreptului la liberă circulație, respectiv a simplificării aspectelor administrative prin elaborarea Certificatului

⁶⁹ Preluată în *Digestele* lui Iustinian, 50.1.27. *Ad municipalem et de incolis*. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-50.htm>, accesat la 14.06.2021.

⁷⁰ Preluată în *Digestele* lui Iustinian, 50.1.23, *Ad municipalem et de incolis*. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-50.htm>, accesat la 14.06.2021.

⁷¹ Preluată în *Digestele* lui Iustinian, 50.1.5, *Ad municipalem et de incolis*. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-50.htm>, accesat la 14.06.2021.

⁷² Spre exemplu, în cazul în care *de cuius* studia într-un stat membru, având intenția de a reveni în statul de origine subsecvent finalizării studiilor, se consideră că reședința obișnuită este cea folosită în statul membru în care urmează cursurile. Situația se amplifică în cazul cetățenilor statelor membre, care sunt delegați într-un stat terț datorită funcției deținute, având statut de personal diplomatic. Pentru mai multe discuții, a se vedea E. M. Clive, *op.cit.*, pp. 140 și urm.

successoral European, prin introducerea conceptului de reședința obișnuită a defunctului în momentul decesului, drept element general de legătură, având rolul de a determina atât jurisdicția, cât și legea aplicabilă.

Exemplul incongruenței la nivel comunitar a noțiunii de *domiciliu* este un argument suplimentar pentru susținerea lipsei de definire a noțiunii de *reședință obișnuită*, întrucât, astfel cum s-a văzut în cazul noțiunii de *domiciliu*, oferirea unei definiții concrete la nivel național duce la diminuarea caracterului supranațional al conceptului, prin adâncirea diferențelor normative. De altfel, opțiunea pentru o terminologie juridică exhaustivă, în mod similar conceptului de *domiciliu*, ar duce la pierderea caracterului universal al acestuia. Asumarea oferirii unei definiții la nivel european nu este în mod necesar lipsită de neajunsuri, observând faptul că, în cazul unei limitări noționale la nivel comunitar, aceasta este de cele mai multe ori însoțită de interpretări și limitări suplimentare la nivel național.

După cum am precizat anterior, la acest moment, armonizarea dreptului substanțial succesoral specific statelor membre nu este un demers probabil, având în vedere că Uniunea Europeană nu are competența instituțională de a norma în materia privind dreptul familiei, apanaj specific statelor membre. Drept urmare, demersul privind armonizarea legislativă s-a axat în principal pe găsirea unui numitor comun din punctul de vedere al conflictului de legi. Astfel, *ultima reședință obișnuită* a fost desemnată drept principalul element de legătura în cazul dezbaterii succesoriale în interiorul Uniunii Europene, pentru litigiile care prezintă elemente transfrontaliere.

Datorită mobilității tot mai accentuate, solicitările recunoașterii a două sau mai multe reședințe obișnuite sunt tot mai frecvente. Problematika succesorală la nivel european se ramifică în întrebări al căror răspuns nu este ușor de oferit, iar reședința obișnuită este pe cale să devină, la nivel european, o poveste fără sfârșit. Cu toate acestea, asumarea unui demers de recunoaștere a acestei posibilități la nivel normativ ar echivala cu recunoașterea ca element de legătura la nivel de drept internațional a unui *tertius genus*, alături de cetățenie și domiciliu.

Referințe

- Abrams, K., *Citizen Spouse*. California Law Review 101, no. 2, 2013: 407-44
- Atallah, M., *The Last Habitual Residence of the Deceased as the Principal Connecting Factor in the Context of the Succession Regulation* (650/2012), Baltic Journal of European Studies Tallinn University of Technology, Vol. 5, No. 2 (19).
- Carbonnier J., *Les notions à contenu variable dans le droit français de la famille*, Travaux du Centre National de la recherche de la logique, Bruylant, 1984.
- Calvo Caravaca A.-L., *Articles 4, 20 and 21, The European Succession Regulation: A Commentary*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
- Carrascosa Gonzalez, J., *European Regulation in Matters of Succession and Habitual Residence of the Deceased*, Cuadernos de Derecho Transnacional 8, no. 1, 2016.
- Cavers, D. F., *Habitual Residence: A Useful Concept*, American University Law Review 21, no. 3, 1972).
- Clayton-Helm, L., *Out with the Old and in with the New: Bringing the Law of Domicile into the Twenty-First Century*, Journal of International and Comparative Law 7, no. 1 (2020).
- Clive, E. M., *The Concept of Habitual Residence*, The Juridical Review, Part 3, 1997

- Clifford H., *Cruse v. Chittum: Habitual Residence Judicially Explored*, International and Comparative Law Quarterly 24, no. 1, 1975.
- Davrados, Nikolaos A., *Louisiana My Home Sweet Home: Decodifying Domicile*, Loyola Law Review 64, no. 2, 2018.
- Graveson, R.H., *Reform of the Law of Domicile*, 70 L.Q.R. 492, 1954.
- Iyer, Anjali. Domicile and Habitual Residence. Singapore Law Review, 6, 1985
- Keating, Amy, Chris Reynolds, *Family Lawyers*, 2020, <https://familylawyer magazine.com/articles/defining-habitual-residence-in-the-hague-convention/>
- Kohn, Hans, *Napoleon and the Age of Nationalism. The Journal of Modern History*. 22 (1): 21-37(1950), <https://doi.org/10.1086/237315>
- Lamont, R. *Habitual Residence and Brussels IIbis: Developing Concepts for European Private International Family Law*, Journal of Private International Law, Vol. 3, no. 2, 2007.
- McDonald, Morgan *Home Sweet Home? Determining Habitual Residence Within the Meaning of the Hague Convention*, 59 B.C.L. Rev. E. Supp. 2018.
- O'Sullivan, Margaret R. *The Role of Domicile and Situs in Succession Matters*, Estates and Trusts Journal 15, no. 3, 1996.
- Pilkington, M. P. *Illegal Residence and the Acquisition of Domicile of Choice*, International and Comparative Law Quarterly 33, no. 4 (1984).
- Robertson, Gerald B. *The Law of the Domicile: Re Foote Estate*, Alberta Law Review 48, no. 1 (2010).
- Rogerson, P., Habitual Residence: *The New Domicile? International and Comparative Law Quarterly*, 49(1), (2000), <https://doi.org/10.1017/S0020589300063971>.
- Rohová, I., Drlíčková, K., *Habitual Residence As A Single Connecting Factor Under The Succession Regulation*, Scientific Cooperations International Journal of Law and Politics, 2015.
- Requejo Isidro, M. *On 'Habitual Residence' under the EU Regulations on Family Matters: Once and for All?*, The European Association of Private International law, 2020.
- Savigny, Friedrich K., *Private International Law and the Retrospective Operation of Statutes: A Treatise on the Conflict of Laws and the Limits of Their Operation in Respect of Place and Time*, The Lawbook Exchange, Ltd., 2003
- Stone, P., *The Concept of Habitual Residence in Private International Law*, Anglo-American Law Review 29, no. 3, 2000
- Trakman, L., *Domicile of Choice in English Law: An Achilles Heel*, Journal of Private International Law 11, no. 2, 2015
- Vivatvaraphol, T., *Back to Basics: Determining a Child's Habitual Residence in International Child Abduction Cases Under the Hague Convention*, 77 Fordham Law Review, 2009
- Zhang, Mo, *Habitual Residence v. Domicile: A Challenge Facing American Conflicts of Laws*, Maine Law Review 70, no. 2, 2018
- Winter, Stephen I., *Home Is Where the Heart Is: Determining „Habitual Residence Under the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction*, 33 WASH. U. J. L. & POL'Y 351, 2010
- Codul lui Iustinian și Digestele lui Iustinian*, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-50.htm>
- Cauza C-523/07 A, soluționată prin decizia CJUE în anul 2009, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=73639&doclang=EN>
- Cauza C-589/10, *Janina Wencel v Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Białymstoku*, soluționată prin decizia CJUE la data de 16 Mai 2013, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=137425&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=5303809>

Cauza C-80/19, soluționată prin decizia CJUE din 16 iulie 2020, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=228675&pageIndex=0&doclang=RO&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=5304172>

Cauza C-289/20, CJUE,

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=243875&pageIndex=0&doclang=ro&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=5304884>

Cauza Monasky v. Taglieri, soluționată prin decizia Curții Supreme a Statelor Unite din 25.02.2020,

https://scholar.google.ro/scholar_case?case=5894865605603397782&hl=en&as_sdt=6&as_vis=1&oi=scholar